

BRASSAI SAMUEL

EMLÉKEZETE.

A M. TUD. AKADÉMIA 1899. MÁJUS 7-IKI KÖZÜLÉSÉN.

ELŐADTA

CONCHA GYŐZŐ

L. TAG

KÜLÖNNYOMAT AZ AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ X. KÖTETE 6. FÜZETÉBŐL.

BUDAPEST, 1899.
HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA.

I.

A nemzetek egyes kiváló fiaikban nyilatkoztatják ki legszembe-
tűnőbben azt, a mi a nemzeti lélek mélységeiben, egyes
tagjaik ösztönszerű érzéseiben, vágyaiban, értelmi töprengéseiben,
esztétikai fogékonyságában elrejtve van.

A nemzet politikai, jogi, gazdasági, szellemi, emberbaráti
alkotásai adják meg egyéniségének tömegszerű anyagát, formájának
alapvonalait. Ezekben látjuk erkölcsi célpontjait, sikereinek világos
nyomait. S mégis szíve, képzelme, esze akarátának benső szenté-
lyébe csak egyes fiainak külön élete, külön alkotásai útján jutunk.

Akadémiánk büszkeségének, Hunfalvi Pálnak következő
mondását: „A világ szelleme az istenség lehelle, mely fölül-
múl minden fogalmat. A nemzetekben jelenti ki magát az isten-
ség lehelle, azokban testesül meg a világ szelleme, ezért nem
is születnek, mint egyes emberek, hanem teremtetek, mint Ádám
a történelemelőtti nagy napon” – ezt a mondást alkalmazza csak
fentebbi tételtem, midőn kiváló tagjai útján vélek a nemzetek lel-
kének egész világába behatolni.

Mert ki volna elég bátor vállalkozni, hogy egy sok millió
külön egyéniségből álló, az évek hosszú százain át élt lénynek,
egy nemzetnek jellemét világos képpel, nem, ennél többel: tiszta,
szoros fogalommal megértetni bírja?

Brassai Sámuelban, a kinek emléke előtt a T. Akadémia –
kiváló megbecsülése jeléül – ünnepélyes nagygyűlésén óhajtott
kegyeletét leróni, nemzetünk génuszának egyik ilyen magyarázó-
ját, törekvéseinek kiváló munkását, sikereinek élő nyomát, e
génusz küzdelmeinek oszloposát látom, és törekvésem arra irá-
nyul, hogy, bár az ő kivételes egyéniségéhez mérve nagyon is
fogyatékos erőmmel, Brassai helyét, értékét nemzetünk életében
meghatározni megkísértem.

¹ Források: Kőváry László, A száz évet élt dr. Brassai S. pályafutása és munkái. Kolozsvár, 1897. – Kozma Ferencz, Brassai az esztétikus. Kéziratban. – Gál Kelemen, Brassai mint philosophus. Kereszttyén Magvető. 1897. és 1898-ik évfolyam. – Boros György, Dr. Brassai S tanári pályája . . . Unitárius Közlöny. 1898-iki évfolyam 8., 9. szám.

A nemzeti génusz ily kifejezői, a nemzeti élet oszloposai rendszerint az országlás, a hitélet, a művészet, a zene, a költészet, a gyakorlati fölfedezések terén támadnak s válnak a közkedveltség, közismeret oly általános tárgyaivá, minő Brassai volt.

Brassai azonban mondhatni egész életén át, rövid idejű kivétellel, távol állott az országlástól, hitélete egy parányi vallási közösség körében folyt le, nem „volt festő, szobrász, nem költő, nem zeneszerző vagy művész.

De nem volt-e nagy tudós egyes szakokban? Nem volt-e a szaktudományi munkafelosztás korszakában az egyetemes tudásnak mondhatni egyetlen maradványa, világ csodája?

Nem vágva eléje e kérdés tüzetesebb fejtegetésének, föl kell hoznom, hogy a tudomány, a mennyiben rögtönös gyakorlati hasznosításra utat nem nyit, az emberi fáradozások között a legkisebb vonzó erőt gyakorolja a nemzetek tagjainak összességére s munkásai ennél fogva a legkevésbé ismertek, a legkevésbé népszerűek.

A tudomány a politikával, a vallással, a művészettel, a költészettel, a gyakorlati fölfedezéssel sohasem versenyezhet a nemzet fiainak rokonszenvéért. Nagyon kis körre zárt világ az övé, a melyből a közvetítők útján hatol csak ki a nemzetre az igazságnak ereje, melyet megállapítani egyedüli célja.

Brassai sem úgy, mint tudós, vagy mint a legnagyobb encyklopaedikus emelkedett nemzete közvéleményében az ő oszloposai közé.

De tán a rendest annyival meghaladó életkora, életének száz-éves tartama tette őt írói, tudós működésével kapcsolatban félig csodás alakká nemzeti életünkben, a kihez hasonlót ott keveset számíthatunk.

Valóban megérte-e a 100 évet, avagy sírbaszálltakor csak 97 éves volt, előttem és mások előtt is annyiszor ismételt mondanása szerint, hogy az évszámmal jár, hogy 1800-ban született, nem tudom, fog-e valaha kideríttetni?

De utóbbi esetben is lelki ruganyossága majdnem életének végső napjaiig oly nagy, a mely ámulatra ragad.

Az a Brassai, a ki a Kazinczy, a Kölcsey, a Kisfaludyak, a Vörösmarty nyújtotta irodalmi újdonságokon még ifjúkorában lelkesedik, a ki az elsőt mint meglett férfi, az utolsót már élte delén látja sírba szállni; a ki egyforma tüzzel kritizálja Széchenyi ellenzőit a 30-as és Csiky Gergely ó-classikus fordításait a 80-as években, s a ki mindezek után 95 éves korában áll elő bölcselmi rendszerének bemutatásával: épp oly csodás jelenség, mint az a Brassai, a ki az átlagosnál hosszabb két emberöltő alatt, közel hetven éven át, soha nem lankadó tüzzel,

folytonos szellemi sziporkázással, fáradtságos munkában szolgálja a magyar művelődést.

S mégis nem mathuzálemi kora, nem is minden tudása, nem is mélysége a tudomány egyes szakmaiban – tette őt nemzete egyik oszloposává, sem az, hogy kicsiny nemzet vagyunk, melynek körében a valamelyest kiválók is könnyebben előtérbe jutnak.

Az emberi nagysághoz az erők kivételessége, melyekkel az egyén rendelkezik, a helyzetek rendkívülisége, a melyekben érvényesül, hozzátartoznak. Brassainál is megvolt mind a kettő, de a mint egyáltalán, úgy nála is az egyéniségnek belső ereje, belső szépsége, igazsága, jósága, felebarátira való hasznossága nélkül erőinek, helyzetének rendkívülisége nem bírták volna nemzete körében az elsők közé emelni. Sokszor tünődtem, midőn e ritka varázsú ember életének titkához a kulcsot keresem: miben rejtett Brassai rendkívülisége, nagysága? s midőn a tekintetes Akadémia kegyessége Brassai ünneplésében a szónok tisztével bízott meg, aggódva gondoltam feladatomban megoldhatatlan nehézségeire.

Ha valaha, úgy Brassai legtöbb méltatójánál nem lesz szónoki figura az erők elégtelensége az ünneplést érdemeinek kiemelésére.

Aggódásomat elfojtotta az atyai barátság, – szabadjon ezt ez ünnepélyes alkalommal mentségül fölemlíteni – melylyel magamat és – kedvencz kitétele szerint – háznépemet részesítette.

Így fogtam tisztemhez, sohasem tévesztve szemem elől ünnepeltünk életének vezércsillagát: az igazságot, melyért annyit harezolt, és el nem feledve mondását: „Enbarátimtól csak érzelmi, nem értelmi rokonszenvet kívánok.”

II.

A legtöbb ember életében fontos annak színtere, a népi, a társadalmi keret, a melyben lefoly, a külső körülmények, a melyek működését befolyásolják. Brassainál is így van ez. El kell vándorolnunk szülőföldjére, ifjúsága, férfikora elejének környezetébe, futólag érintenünk kell élete külső eseményeit, hogy egész életét jobban megérthessük.

Jókai mesteri ecsetje a legtalálóbban megrajzolta számunkra az elsőt „Egy az Isten”-ében.

„Egy óriási bércztömeg, fehér mint a csontkoponya, emelkedik meredeken s hosszú, egetemelő sánczfalat képez a völgykatlan előtt, melyet a másik oldalon rengeteg erdővel borított hegláncz zár körül. A kopár szirtfal a Székelykő, történelmi

ösemlék, barlangjaiban a bronzkorszak maradványaival, tetején az ős székely vár dűledékeivel ...” „De e kopár szirt lábánál mint egy amphitheatrum páholysorai, mint a Colosseum emelet-retegei emelkednek egymásfölé az emberi kéz legszebb remekei: a csinált szántóföldek. Az ember földet csinált a kőből. Lépcsőzetes karzatokra vágta a sziklát, megtörte porrá, keverte kővérítő anyaggal s kényszerítette a követ átalakulni kenyérré.”

Ebben a völgyatlanban, Toroczkó mezővárosában született a jelen száz első, mások szerint az elmúltnak 97. esztendejében Brassai Sámuel.

Ez idylli völgy a keret, a mely egyúttal a legeredetibb népet foglalja egybe.

A toroczkói nép nemcsak a Székelykő köveit alakította kenyérré, ezen nem élt volna meg. Kisgazdái évszázakon át szívós kitartással vájták vasért a föld gyomrát és nem satnyultak el a nehéz munkától, sőt megedződtek. Férfiai, asszonyai délczeg, szép emberek maradtak s maguknak jóllétet s bármely ország parasztjánál sokkal magasabb műveltségi színvonalat teremtettek, melyet takaros házaikon, ízléses házi berendezésükön kívül, festői gazdag viseletük ma is szemmeláthatólag mutat. „Csak egy, a világtól elválva élő kis népnek saját képzeletéből származhatott e viselet – mondja találoán Jókai – oly néptől, mely kereste a festőit, a& eszményi szépet. ...”

Ennek a szorgalmas, okos, délczeg toroczkói fajnak a tanítója, elemi és néhány algimnáziumi osztályú iskolájának rektora volt Brassai édes atya.

Körében nőtt fel Brassai 10-14. évéig, majd a tőszomszéd Toroczkó-Szent-Györgyre, hasonlóan szép helyre kerül, hová atyját papnak választották.

Toroczkó-Szent-Györgyön atya vezetéséhez, saját iparkodásához a gr. Thoroczkayak udvarának befolyása is járul. A grófi családnak Göttingában tanult Schilling nevezetű református papja a tudványó ifjút, a ki addig egyedül a magyar irodalom termékeiből tanult, ellátja idegen könyvekkel is, melyek megértéséhez a német szót pár havi szebeni tartózkodása alatt sajátította el. Ugyancsak a grófi család Weisz nevű zongora-mesterétől nyeri az első oktatást a zenében.

1813-ban került Kolozsvárra s pár évig járt felekezete itteni gimnáziumába, de az 1816-iki országos inség, midőn a búza mérője 16 váltó-forintra emelkedett, lehetlenné tette atyjának fia további iskoláztatását. Hisz 60 váltó-forint évi fizetés, az urasági dézsma quartája, néhány hold föld s a papi lak haszná-lata tették egész jövedelmét.

A fiú tehát a házi-tanítóskodáshoz folyamodott, s ennek segélyével végezte be tanulmányait, azután is folytatva magántanítását.

Élete végső szakában is hálásan beszélt ez időbeli pártfogói, a Kazinczy leveleiben (Kazinczy levelezése III. kötet, 535.1., VII. kötet 584. 1.) elismeréssel említett kolozsvári piarista rektorról, Korosról és a kolozsvári szenátorról, Gyergyairól, kik közül az első a komolyabb bölcsészeti tanulmányokba vezette be.

Pályát azonban, mely hajlamainak és tehetségeinek megfelelő volna, e jóakarói sem nyújthattak neki.

A szegény unitárius fiú a három nemzet és négy recepta religio országában másutt, mint saját kis egyházában, nem számíthatott tanítói vagy tudományos, bűvárkodó pályára.

A mikor Kolozsvárt a katolikus, református és unitárius diákokat a legelütőbb egyenruha, a legfurcsább gúnynevek: a kopó, a sóczé, a berbécs különítette el egymástól (Jósika M.: Emlékirat I. köt 85. lap); a mikor állami tan- vagy művelődési intézetek, könyvtárak, múzeumok nem léteztek, csak felekezetiek; a mikor az irodalom még nem nyújtott kenyeret: a tudós pályára készülőknek nem maradt egyéb hátra, mint papi pályára lépni avagy várni, míg saját felekezeténél tanszék üresedik, addig pedig magántanítószkodni, vagy, ha különös szerencséje akad, előkelő családoknál nevelősködni. Ez lett Brassai sorsa is.

Brassai életének fordulópontja, nevelősködés[^] főúri családknál, a 20-as évek elején kezdődik.

Tulajdonképen főleg zongora-mesteri minőségben lép be, gr. Bethlen Károly családjába. A kitünő zeneértő, Bogdánffy, kolozsvári postamester előtt tesz próbát s ennek ajánlatára vétetik föl, bár mást is tanít. Nevelősködése alatt azonban mindig ad oktatást a zenéből. Ezért csúfolja Szilágyi Ferencz a keserű polémiaiban, mely közte és Brassai közt a Klió fölötti kritika miatt támadt, Brassait klavirmesternek.

Nevelői pályája első felét gr. Bethlen Károly családjában, a másikat gr. Bethlen Józsefnél tölti; ennek végén kezdődik irodalmi működése, melynek első jelentékenyebb terméke a Nemzeti Társalkodó 1832-iki folyamában (márczius 17. és 24., július 28. és aug. 4-iki számok) megjelent értekezése: „A gyönyörűségről, melyet szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk”.

A nevelői pályát 1834-ben hagyja el. A kolozsvári úri-casinó megbizta a népművelésnek szánt hetilap, a Vasárnapi Újság szerkesztésével s Brassai Kolozsvárt telepszik meg, kiadva egy-szersmind „Bevezetés a világ, föld és státusok esmeretébe” című munkáját.

Rövid időre azonban még egyszer visszatér előbbi pályájára és 1834. őszén elkíséri egy évi időre özv. gr. Kendeffynét, a drága emlékü gr. Andrassy Gyuláné édes anyját, mint leányainak nevelője, Bécsbe és Velenczébe, s szerkesztő-társának, Kriza Jánosnak innen küldi cikkeiket.

Brassaira igen fontossá vált a nevelősködése révén támadt összeköttetése az erdélyi mágnás-családokkal.

Az erdélyi főúri világ, bár ez időtájt sok francia és német nevelőt és nevelőnőt tartott, szakadatlanul megőrizte magyaros műveltségét. Ezek épp oly kevésbé forgatták ki magyar jellegéből, mint a német inasok, lovászok, czukrászok, szakácsok, kikkel magát körülvette, avagy a czopf és idegen viselet, melyet felöltött. Egyes németeskedő vagy francziáskodó tagja mellett egészében magyar maradt.

Brassai, ki életének első részéből az adatokat maga beszélte nekem, ekként jellemzi az erdélyi világ tónusát a 20-as években: „Kolozsvárt télen, igaz, németül beszéltek, de a falun letették a módit és kényelmüket nem hagyták idegen nyelvvvel zavarni.”

Az erdélyi főrend, az európai nagyvilágtól elzárva és kisebb vagyonságánál fogva, főúri luxust paloták-, parkok-, kép- és könyvtárak-, színházak-, templomok-, iskolákban csak elvétve üzhethén, mindig nagy súlyt fektetett mind férfi, mind női tagjainak tanultságára, otthoni kiképzésére, és pedig annyival is inkább, mert a műveltségnek utazások útján való könnyű megszerezhetésétől is jobban el volt zárva.

Az erdélyi főúri világnak innét származó irodalmi, színművészeti, tudományos, zenei hajlamaiból sarjadt a Telekiek, Kemények, Jósikák, Mikók, Wesselényiek, Kuunok, Lázárok újabb írói és tudós csapata, de e hajlamok az egész főrendi társaságot kellemes ébresztő körré tették bármely tanult, művelt emberre. A fiatal Brassainak is általánosb műveltsége, tágabb látköre az erdélyi főrendi világban nyerte meg alapjait. Ez volt egyszersmind első oka polyhistori irányának. Minden társadalom legfelső, uralkodó osztálya természet szerint arra törekszik, hogy életét mentül szebbé, kellemesebbé tegye, a mihez nem a tudásnak egyik, hanem valamennyi ága kívántatik. A szaktudós egyoldalúsága helyett minden felső osztálynak ismereti és esztétikai sokoldalúságra van szüksége, mert csak így lehetnek tagjai kellemesek a társas érintkezésben, alkalmazhatók különböző életfeladatokra, csak így válhatnak belőlük kerek, teljes, szóval művelt ember.

Az erdélyi arisztokráciában végzett és nyert nevelésnek, az önművelésnek hosszas évei után, mint legalább is 34 éves ember lép hát föl Brassai – hogy elejtett fonalunkat fölvegyük – mint a közönség nevelője 1834-től 1848-ig szerkesztett Vasárnapi Újságában.

Nem szükség itt egyéb, 1848-ig terjedő irodalmi működését érinteni, de igenis végleges pályájának megnyílását.

Az unitáriusok egyházi főtanácsa 1837-ben megválasztja a kolozsvári kollégiumba a történelem és földrajz tanárának, márcziusban megkezdí működését és minden irányban reformátorként

lép fel. Mellőzi a latin tannyelvet. Magyarul kezd tanítani, az eddigi professzori viselet helyett szalon-öltözetben, frakkosan köszönt be, életbelépteti a szemléltető, kísérleti módszert s humánus fegyelmet létesít.

Tantárgyai sokat változnak, csakhamar a számtant, physikát és vegytant kell átvennie a véletlenül beállott üresedés következtében, sőt később a tanerőkben való hiány a héber nyelv tanítását is reá hárítja.

A 48-as évek mozgalmai kizavarják Brassait tanári állásából, s a nemzet leveretésének szomorú szakában itt Budapesten, a Szőnyi-, később a Gönczi-féle magángimnáziumban folytatja tanárkodását s különféle álnévek alatt mint zene-, mint irodalmi kritikus, mint szakíró dolgozik.

A nemzeti ébredés első jelei 1859. második felében viszik vissza Brassait kolozsvári tanszékére, egyben a megalakult Erdélyi Múzeum-egyesület a természetiek tárának örvé s igazgatójává választja. A két állást 1862-ig viseli, ettől kezdve 1872-ig kizárólag a múzeumnak szenteli működését.

A lelkesedés, mely Erdélyt a kolozsvári egyetem felállításával eltölti, magával ragadja a 72 éves Brassait is. Életének főszünetévé, a tanítás, újra erőt vesz rajta, kathedrát kíván s el is nyeri a matematikáét.

Tizenegy évet töltött az egyetemi katedrán folyonos testi-lelki frissességben, állandó irodalmi tevékenység mellett.

Nem is Önszántából vált meg tőle; félreértések a közoktatási kormány részéről voltak okai, minek legbiztosabb jele, hogy, mint a szanszkritnak jogosított tanára, azután is néhány évig tanított.

Rendes tanári működésétől fölmentve, teljesen a nyelvtudomány- és bölcsészettudományok élt, mindkét irányban nagyobb irodalmi tevékenységet is fejtve ki. A mi szabad ideje marad, azt megosztotta először a szépirodalom, a zene és jó barátai, azután nemzetének és az egész emheriségnek közügyei között. Legvégig megtartotta erőinek majdnem teljességét, átérzve, saját munkájával osztozva korának törekvéseiben, szeretve barátait, segítve a legtávolabb álló idegeneket, kora által magát semmi udvarias figyelem alól fölmentettnak nem érezve, mindenkitől szeretve, a szó valódi értelmében szép életet élt.

Isten ritka kegyelméből, a kiből oly törhetetlenül bízott, örökös derű sugárzott életének erre a végszakára, melyet utolsó betegsége is inkább az esthajnal komolyságával, mint az éj nyomasztó sötétével zárt le örökre.

III.

Brassainak ez az egyszerű, fordulatokban aránylag szegény külső életfolyása a legintenzívebb tüzet, a leggazdagabb, a leg-sokfélebb érzetek olvasztóját fedi.

Átfutva ez életnek irodalmi nyomait, ismerve hagyomány- és személyes tapasztalásból az élő szó és a gyakorlati tevékenység útján elért hatásait, bámulva állunk meg a teher előtt, melyet Brassai atlaszi vállain hordozott, az emberi erők gazdagsága fölött, melyet életében mozgósítani tudott.

A kegyelet és ragaszkodás türelmes kitartásával forgattam e rendkívüli élet lapjait s csodáltam termékenységét az emberi szellem legkülönbözőbb terein. Mentül tovább mentem, annál jobban fülemben csengtek egyik t. tagtársunknak Brassai nyitott sírja fölött mondott szavai, hogy az elhunyt munkásságának méltatására a tudomány-egyetem két kara sem lenne elégséges. Folyton bántott a gondolat, hogy én a két karon is szinte kívül állok. Mit tettem? Iparkodtam mindazon szakokra nézve, melyekben Brassai működött, s a melyekben megítélni teljesen képtelen valék, a leghivatottabbaktól szakszerű tájékoztatást szerezni s magamnak ekképen Brassairól, a bizonyos fokú általános műveltségű ember felfogásával, legalább egy mozaik-képet alkotni.

De azt találtam, Brassai szakbeli tevékenysége koczkáinak egyberakásából még töredékes kép sem kerül ki, mert egyenként egy alaknak vagy egy alak lényeges részének körvonalait sem nyújtják, s mégis sokkal jelentékenyebbek, hogy merő színárnyalatok anyagául szolgáljanak az előttem homályosan lebegő Összképhez.

Brassai habár esztétikai kísérlettel lépett föl először az irodalomban, pályája kezdetén túlnyomólag matematikai, természet-tudományi és geográfiai szakokkal foglalkozott.

A- matematika ügyét kitűnő tankönyveivel, egyik élő tanítványa és jeles tagtársunk tanúsága szerint,¹ világos, kritikai irányú egyetemi előadásaival, különösen azonban Euklides geometriájának jegyzetes fordításával szolgálta.

Természetrajzi irodalmunk és bűvárlatunk Brassainak különösen hálás. Növénytani értekezései 1836-tól kezdve a 70-es évek végéig szakadatlanul folynak. 1836-ban Lindley nyomán írt munkája: „A fűvészet elveinek vázlata” s ezenkívül nagy szakavatottsága szerzik meg Endlicherünk kegyét Brassainak, dicsőítve említvén, midőn 1839-ben az Araliaceák egy új genusát, a Brassaiat felállította, hogy Magyarországból „solus ... rei herbariae methodum naturalem libris praeclaris, hungarico sermone conscriptis adserere conatur”. (M. Növénytani Lapok III. évf. 115. 1.)

¹ Vályi Gyula, a Kolozsvár 1890. május 24-iki számában.

1858-ban Kovács Gyulával együtt írják az Új Magyar Fűvészkönyvet, mely oly fényesen győzött az O. M. G. E. pályázatán, s a melynek meg nem jelenése, egyik elhunyt jelesünk ítélete szerint¹ nagy veszteség volt irodalmunkra. De különösen fontosak e téren azok a szolgálatai, melyeket mint növénygyűjtő s később az Erdélyi Múzeum természetrajzi gyűjteményének rendezője a természetrajznak tett.

Brassai irodalmi munkásságának első szakába esik s több kiadást ért: „Bevezetés a világ, a föld és státusok esméretére, 1834.”, mely félig a természetrajz, félig a társadalmi tudományok világába esik.

Ebből az időszakból látszólag a legmeglepőbb azonban Brassainak 1842-ben megjelent munkája: „Bankismeret”.

Terjedelmes, 359. oldalú művében, mint a közgazdaság világ-irodalmában teljesen tájékozott, élesítéletű közgazda jelentkezik. Munkáját 48 előtti közgazdasági irodalmunk legjobb termékei közé sorolhatjuk. Meglepő úgy általános közgazdasági alaposága, valamint a tudomány mai álláspontjának is megfelelő természetes bankelmélete és helyes érzéke a tekintetben, miként lehet a közgazdaság általános tanait hazánk primitív viszonyai között alkalmazni.

Azért mondám Brassai Bankismeretét látszólag legmeglepőbbnek, mert ha átlapozzuk az 1834-től 1848-ig Brassai szerkesztette Vasárnapi Újságot, látjuk, hogy ez az esztétikus íróként megindult, de főként a természetrajzot művelő Brassai ebben a folyóiratában nemzete magánháztartási, mezőgazdasági, ipari, hitel-) ügyi emelését célzó dolgozatokat nyújt.

Brassai bensőleg áthatva attól a gondolattól, hogy nemzetének a törökvilág által rombadöntött művelődését új életre lehet és kell ébreszteni, átfogó észével világosan átlátta, hogy ehhez a szellemekben való tanításon, az erkölcsiekben való nevelésen kívül, a gazdaságiakban való gyarapodás elkerülhetlen szükséges.

Innét Vasárnapi Újságának iránya, innét készsége, az erdélyi mágnásság felhívására, közgazdasági ismereteit a Bankügyre nézve összefoglalni.

Brassait mindaz megragadta, a mi nemzeti művelődésünk restaurációjával összefügg; ezért írta Bankismeretét.

Nemzeti művelődésünk eszközei közül egytől, a végsőtől, a leghatalmasabbtól, a politikától maradt egész életén át leginkább távol. Csak a 48-as idők viharos napjai szólaltatják meg Vasárnapi Újságában és pedig két irányban.

Mint magyart és mint embert. Mint magyart boldogság tölti él annak tudatára, hogy nemzete ismét egy, és ujjongva kiált

¹ Kanitz Ágost: M. Növénytani Lapok X. évf. 18. 1.

föl (Vasárnapi Újság 1848. június 4., 381. L): „Megvan az Unió! Halld meg azt Erdély s ez örvendetes hír hallatára halj meg a legbaldogabb halállal. Idvességes a kimúlás. Szép, csendes átszenderülés egy dicső hazába. Vagy..... feltámadás vidorabb, lelkesebb munkásságra, ébredés az egy magyar hokban.”

S kiönti felindulását azon előkelő urak ellen, a kik „ma sem akarják az Uniót, hanem reactiót terveznek s ezt oláh vérrrel akarják megszerzeni (Vas. Újság 1848. júl. 2.), az udvari kanczellária ellen, mely „setét fellegként ül a királyi kegyelem sugara és Erdély között (Vas. Újság ápril 23.), mely furcsa kis ármánnyal végzé életműködését” (Vas. Újság jún. 19.).

Mint ember, elértnek látja 47-beli fohásza teljesülését, hogy /”következzék az egész nép üdve, különösen az úrbéres nép földi üdvezülése s jöjjön el mielőbb a teljes váltságnak országa” (Vas. Újság 1847. nov. 14.), és ostorozza „a régi idők után kacsinogató sok embert, a kik közül egyik kárpótlásért lármáz, másik meg a földesúri hátralék túllontúli felzsarolásával törekszik magát ideiglenesen kárpótolni, a harmadik meg pálczával hirdeti új polgártársainak a szabadságot” (Vas. Újság aug. 3.).

Brassainak rossz gyümölcsöket termett ez a politikai felbuzdulása a reactio emberei között; kikiáltották kommunistának és soká üldözték érte.

Még egyszer látjuk Brassait a politikával érintkezni, de már csak a politika tudományával. O írja az első és egyetlen, behatóbb bírálatot Eötvös XIX. század uralkodó eszméi fölött (Magyar Hírlap 1851., 522–528. 1.).

A nagy mű egyik gyengéje, hogy az inductiv módszer helyett, melyet követni vélt, nagyon is a deductio syllogismusait használja, Brassai kritikusz szemét nem kerülhette ki. De a munka tartalmára nézve is meglepő, mily élesen látja a túlzást az uralkodó eszmék tartalmának meghatározásában, a nemzetiségi eszme félreismerésében.

Brassai szellemi horizontjának egyik legpraegnansabb vonása ez a kritika, mely némi élessége mellett is, teljesen méltó a nagy szellemhez, a kivel szemben alkalmaztatik.

A politika azonban csak rövid kitérés Brassai működésében, épp úgy, a mint csak másodrendű, habár nagyon intensiv és hosszantartó közgazdasági tevékenysége a Vasárnapi Újság 15 évi életében.

Brassait az emberi lélek távolabbi, mélyebb alapjai, a társadalmi és politikaiaknál magasabbra törő alkotásai érdeklik.

A nyelv, mint a nemzeti érzés és gondolkodás megjegecztője és fentartója, kedves, érdekes, drága, de több: szent Brassai előtt. „Zalán, Béla királyfi, Ádám és Éva sorsa nem hevíthette különben a szerző költőket – így kiált fel a Szépirod. Figyelő-

ben (Mégis valami a fordításról) – mint engem nyelvünk nemzetiségének szent ügye.”

Vele is már pályája elején foglalkozik. Ő a magyartalan-ságok első üldözője. Már 1837-ben Edvi Illés Pálnak „Első oktatásra szóló kézikönyvét” ismertette (Vas. Újság 1837. 161. szám), aggódik, „nehogy szegény nyelvünknek éppen gyökerébe essék féreg”. 1844-ben (Vasárnapi Újság október. 20-iki sz., 665. 1.) egész felháborodással megy neki a nyelvcsinálásnak: „Te szófaragó! – így kiált föl – mielőtt azon isteni hatóságot igénylő csudához fognál, hogy a némának szót adj, vizsgálj meg előbb, hogy saját agyadnak nincs-e eszmére szüksége, s ha csakugyan bírsz vele, akkor vizsgálj meg a nyelv roppant raktárát, nincs-e szó vagy összetét, mely annak megfelelően: hidd el, hogy fáradozásod a legritkább esetben lesz sikertelen.” Mint magyar hazafi lett a mondattan művelője s a magyar mondatról, a szórendről, az accentusról írt értekezései, tudományos ellenfeleinek ítélete szerint is, a magyar nyelvtudomány el nem múló tételeit állapították meg, s neki első nyelvészeink sorában biztosítottak helyet.

De a nyelvek a nemzetek elérte jónak, szépnek, igaznak, szóval műveltségöknek tárházai; megtanult hát minden nyelvet, a melynek literaturája e tekintetben tartalmas volt. Könnyű volt ez neki, a mint mondani szokta, nem lévén egyéb dolga, nem lévén se felesége, se gyereke.

Nyelvismeretei első sorban nem a nyelvészeknek, hanem az embernek szolgáltak. Az ó- és újkori kultúrák teljes elevenséggel éltek Brassai lelkében. Játszi könnyűséggel mozgott a görög és római szellemvilág minden zugában, apróra ismerte az újkor szellemi termékeit s a kelet első irodalmában, a szanszkritban való jártassága bámulatra gerjesztette a kiváló bécsi szanszkritistát, Müller Frigvest.

Arany János Visszatekintésében (Szépirod. Figyelő 1860-6 1. évf. 562 63. lap) Brassait enyelgőleg a tudomány, az elmésség, a logika fegyveres Góliáthjának nevezte.

Nekem élete utolsó éveiben magas alakjával, elbűvölő nagy világirodalmi tájékozottságával, ha társalgás közben az ind mythologia és költészet bűvös kertjébe tévedt, eszembe jutva régebbi naptárkészítő hajlamai és napállás-megfigyelő állandó szokása, nem egyszer a százesztendőös jövőmondó képében tűnt föl.

Nem vétek tán e hasonlattal a kegyelet ellen, melynek tolmácsa akarok és kell is lennem; de egyéniségének sajátos varázsát gyenge festő-tehetségem nem tudja illőbb képpel visszaadni.

E sajátos varázs fokozásához Brassainak művészi hajlama, esztétikai iránya nem kis mértékben hozzájárult.

A miért Brassai a nyelveket elsajátítani fáradozott, abban fő indítóokul szolgál azoknak viszonya a művészetekhez, név-

szerint a művészetek elsejéhez, s a mint Brassai tovább lelkesülve mondja (A gyönyörűségről, melyet szépművek stb.) „a musák elsőszülött fiához és trónörököséhez, a görögök κατ'εξοχήν művészetéhez, a költészethez”. „S méltán – így folytatja – mert a szép művek egyik ágában sem mutatkozik azok igazi lényege oly eredeti tisztaságában. Ebben ugyanis igen kevés a jegy s . . . az egész gyönyörűség az e jegyek szülte képekben áll . . . S mik a költészet jegyei? Shakespeare Hamletje feleljen helyettem: „Words, words, words!”

A költők, a zenészek Brassainak mondhatni a bölcsőtől a sírig legkedvesebb barátai voltak, s az elsők tették nyelvek tanuló-jává, együttvéve műértővé, esztétikussá, bírálóvá.

Különösen a zenének állott a hatalma alatt; át volt hatva erős nevelő erejétől, de a hangok szellemi búverejét kimagyarázhatatlannak, leírhatatlannak tartotta, úgy látszik, élte végén épp úgy, mint első esztétikai értekezésében.

Hosszú életének nagy közeit töltötte be a zene, melyet legrégibb időkbeli termékeitől kezdve a legújabbakig alaposan ismert. Maga élvezetére sokat áldozott érte, de épp annyit a zenei műveltség terjesztésére. Fáradott a kolozsvári zene-conservatorium s egyéb zeneművelő intézetekért, az 50-es években Budapesten nagyrabecsült zenekritikáival törekedett közensegünk zenei ízlését fejleszteni, felkarolt minden zenei tehetséget, s ha kellett, tanács-csal, ha kellett, anyagi segítséggel is támogatta.

Holtig tartó szoros barátság fűzte Erkelhez. A zeneköltői tüzet Erkelben Brassai élesztette először, ő bírta rá első magyar ábrándja bemutatására.

A zenében egyébként világpolgáriás irányú volt. A kész-remekművek mellett nem volt elég türelme, hogy a magyar műzene fejlődését kövesse. De Liszt fölületes, avatatlan könyve a magyar zenéről kihozta sodrából, s arra a magyar népzene önállóságát fényesen bizonyító kritikával felelt. (Magyar vagy cigányzene 1860. 56 l.)

Mentül tovább próbálom Brassainak képét működése darabjaiból megszerkeszteni, annál inkább belebonyolodom a részletek egybeilleni nem akaró tömkelegébe.

Pedig még hátra vannak Brassainak módszertani munkái és számtani, nyelvtani elemi tankönyvei, végül philosophiai munkálkodása.

Ez a hatalmas fő sok idejét eltöltötte kis gyermekeknek szánt elemi tankönyvek írásával.

A tanítás módszertani elmélete egész életért át állandóan foglalkoztatta. 1867-től 1869-ig terjedő időben három akadémiai értekezése ennek volt szentelve és élete utolsó negyedében az

„Összehasonlító Irodalomtört. Lapok”-ban németül fejtegette módszerét, hogy kelljen idegen nyelveket tanítani.

A philosophia alapvető kérdéseivel életének második felében kezdett irodalmilag foglalkozni. A magát nemzetinek kiadó egyezményes philosophia készíteti a küzdterre lépni, s 185⁵-ben intézi ellene támadását. Ettől kezdve szakadatlan a philosophiai munkássága. 1858-ban következik Logikája, melyet lélektani alapra akar fektetni és Brassaira jellemző módon nem a gondolkodás, hanem az egymást megértés szabályozójaként kivan tekintetni.

Brassai Logikájával természetesen maga ellen zúdította a hegeli iskola híveit s a legszenvedélyesebb polémiák egyikére adott alkalmat, melynek Brassai részéről „Irodalmi pör a philosophia ügyében” (1861.) című válasz a folytatása.

Még szenvedélyesebb és holtáig tartó volt Brassai küzdelme a materializmussal. Akadémiánkban kezdi „Az exact tudományok követelése a philosophia tárgyában” című, Csengery által felolvasott s nagy meghasonlásra vezetett értekezésével. Az Akadémia nem adta ki az értekezést s az az Erdélyi Múzeum évkönyveiben jelent meg, követve Brassai szenvedélyes támadó iratától: „Az akadémia igazsága” (1862.). Nagyon bántotta, hogy öt év óta csak az ő értekezése utasított vissza és pedig a bírálati szabályok ellenére nem három, hanem két tag bírálata alapján. Éles rostálás alá vetve két bírálója véleményét, azzal az indítvánnyal végzi: válaszszaak az akadémia tagjait a tudományos intelligentia összes képviselői az egész országban s ne egyedül az akadémia tagjai. A keserű háborúskodás Brassainak a III. osztályból a II-ikba való áttételével végződött.

De nem végződött Brassai küzdelme a materialismus ellen. Egyidejűleg Mentovichchal folyt, mondhatni késhegyre menő harcza a „Korunkban” a Spiritualismus érdekében. 1864-ben újra kiáll érte a sikra a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók m.-vásárhelyi nagy-gyűlésén abban az értelemben, hogy nem az anyag, hanem az erők maradnak fenn és pedig nemcsak a természeti, a chemiai, az elektromos stb. erők, hanem a gondolkodó, a tervelő, akaró erő is.¹

Mentovich már 1861-ben gúnyolódva veté Brassai szemére, hogy alkonyuló napjait imádkozás helyett gyermekies civódásban tölti.

Az alkony Brassainál még egy emberöltő után, termékeny munkásságban töltött emberöltő után sem következett be.

A materialismus a mechanikus világfelfogás formájában a 60-as 70-es években egyre nagyobb tért hódított s az élő

¹ Nemcsak az anyag halhatatlan 1865. 36. 1.

lények jelenségeinek magyarázatára elégségesnek állított. Ekkor kél Brassai 1880-ban Török, Aurél ellenében (Az életerő és az orvostan mai iránya), az életerő hypothesisének védelmére, azt iparkodván kimutatni, a mit Ostwald, a jeles chemikus a Német Természetvizsgálók lübecki 1895-iki gyűlésén bevallott, hogy az atomistikus világnézet általában tarthatatlan,¹ hogy a melegség- az elektromosság, a chemismus jelenségeit mechanikai úton magyarázni, egyetlen esetben sem sikerült,² hogy ha a physikai jelenségeket mechanikailag magyarázni sikertelennek, minden komoly kísérletnél megghiúsult törekvésnek bizonyult, úgy kikerülhetetlen a következtetés, hogy ez még kevésbé sikerülhet a szerves élet hasonlíthatlanul bonyolultabb jelenségeinél.³

A mivel Ostwald kecs egetet, hogy az ajándék, melyet a leáldozó évszáz a kelőnek nyújthat: a mechanikus világnézet pótlása az energetikus által, az Brassai gondolata is, s a mit Ostwald 1895-ben állít: nem az energia a gondolt, az elvont és a valóság az anyag, ellenkezőleg a valóság csak az energia, a mely ránk hat,⁴ ezt állítja Brassai 1865-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók gyűlésén: „Nem ... az anyag közetlen felfogás, az erő pedig következtetés tárgya: hanem az erő a közetlen felfogásé, az anyag következtetésé.”⁵

Brassamak utolsó philosophiai harcza a positivistákkal volt. Legalább is 95 éves korában kelt a harczra „Igazi positiv philosophiájában.”⁶

Harcznak nevezzük Brassai ez értekezését is, habár ő azt bölcseلمي rendszere rövid előadásának tekinté. Ugyanis Brassai a positivisták állította egyedül biztos physikai tényekkel szembe állítja az öntudat kétségtelen tényeit s ezen tudat-tényékkal megdöntötnnek tartja a positiv philosophia egész épületét, anélkül, hogy azt részleteiben bírálnia kellene.

Előadása túlnyomólag állításokból, az öntudat lélektani jelenségeinek leírásából áll. A hol pedig a lélektanból Isten, a halhatatlanság, a jó, a rossz, az állam, az erkölcs fejtegetésére tér, nem törekszik bölcseلمي megalapításra.

Brassai utolsó műve nem bölcseلمي rendszer, hanem egy éles megfigyelőnek, az emberi lélek, a mindenség mélységeibe pillantó elmének, az emberiség szellemiségét, szabadságát féltő hívőnek eszes, eredeti tiltakozása a modern naturalismus ellen.

¹ Ostwald. Die Überwindung des wissenschaftl. Materialismus 6. 1

² U. o. 16. 1.

³ U. o. 20. 1.

⁴ U. o. 26. 1.

⁵ Brassai. Nemcsak az anyag . 23. 1.

IV.

Összeszedve, illetgetve Brassai életének mindezeket a darabjait, nem látom őt egészen, az egyetlent, az oszthatatlan individuumot, nem látom, mit jelentett ki benne az emberiség szelleme a magyarság útján?

Mert egyéniségét, egyetlenségét nem ismeretbéli sokoldalúsága tette.

Egyéniség ő a rendest meghaladó testi alakjával, egyéniség abban is, hogy értelem és kedély, hogy száraz okoskodási hajlam, kíméletlen kritikai érs a legmelegebb felebaráti szeretet^ aprólékosáig menő rideg tudás s benső vallásosság egymást áthatva vannak meg benne.

De mindenekfölött egyéniség, akaratanak teremtő ereje és mondhatni, világpolgárias műveltségének nemzeti alapja, nemzeti színezete, állandó nemzeti célzata által.

A mit philosophiai hatyúdálában,¹ 95 éves korában, az akaratról mond: „Igenis erő az akarat és magában motívum, még pedig eredeti, legelső, legfelsőbb motívum, a mi mögött mást még csak keresni sem lehet”, fejezi ki legjobban Brassai egyéniségének alapvonását: az önmagából kiinduló, a törhetetlen, a nem lankadó akaratot.

Ezt a nála valóban önteremtő akaratot sikerrel ébreszti benne atyja, a toroczkói rector. Midőn Kolozsvárt nem bírja tovább taníttatni, – tanul otthon, magától, a rendes tárgyakon kívül még a francziát és olaszt is. A gróf Thoroczkayak zongoramesterétől csak pár hónapig nyerhet oktatást, aztán magának kell tanulnia – zongora nélkül, az asztalra rajzolt klaviatúrán. Ez a gyermek- és ifjúkorban edzett akarat kiséri életének egész folyamán. Mint tanár, mint hírlapíró, mint tudós kutató, mint kritikus, mint szenvedélyes zenész, mint hazafi, ezzel az erős akarattal küzdi le az akadályokat, melyek a „neki helyesnek, jónak látszó czélok útjába esnek, legyenek azok kicsinyek vagy nagyok, rendes foglalkozása körébe esők vagy azon kívül fekvők. Mint gymnasiumi tanár nem bírja tárgyát, kellő tanszerek hiányában, illően tanítani, iskola fentartó hatóságának pedig nincs módja azokat beszerezni: Brassai saját szerény jövedelme egy t észével segít a bajon. Az erdélyi protestáns iskolák lakást és éleimül czipót adnak növendékeik szegényebb részének, a kik a többit a hazuról küldött heti tarisznyából pótolják. A kolozsvári unitárius kollégiumnak sütőháza,, a honnét a kollégistákat tápláló czipó kerül, összedőléssel fenyeget, az iskola hatósága nem tud hamarosan segíteni, Brassai beáll helyette sütőházépítő-

¹ Igazi positiv philosophiqua. 15. l.

nek s rendben van sok szegény tanuló földi dolga. Az erdélyi múzeumnak nem telik zoológiai segédre, Brassai följánlja fizetése harmadrészét s megnyitja vele az utat a tudomány világába Hermann Ottónak.

A haza közszüksége, bármily távol álljon attól a hivatás-körtől, a melyben ő szolgálja, feltüzeli akarátát. Erdély vezér-emberei a 40-es évek elején erősen érzik a közgazdasági ismereteknek, különösen a bank- és hitelviszonyokra vonatkozóknak hiányát. Brassai erős akarata, hogy Széchenyi terveit siker koronázza, megszüli a Bankismeretet, 48 előtti közgazdasági irodalmunk egyik legjobb termékét.

Brassai egyéniségének nemzeti alapja, színezete, célzata épp ily kidomborodó, épp ily erős, mint akarata.

Brassai már származására nézve túlnyomóan magyar. Szülő nagyapámnak, – mi úgy mondanók szépapámnak, – Welmernek – így beszélé nekem – székely asszony volt a felesége. Ennek a fia, az öregapám, ki asztalos volt Toroczkó-Szt-Györgyön s a kit itt, szülővárosáról, brassai asztalosnak hittak, toroczkó-szt-györgyi nőt vett feleségül, anyám pedig Koncz Krisztina, a toroczkó-szt-györgyi unitárius pap leánya volt, így bennem hát csak egyanyolczadrésznyi a szász.

Még inkább mutatja magyarságát gyermekkorában kirekesztőleg a magyar irodalom termékein formálódó észjárásának egyenes logikája, a konkrét, a szemlélhetőre irányzott természete, közmondásokkal átszőtt beszéde és – vonatkozott legyen bármi elvont tárgyakra – nyelvének összhangja az egyszerű néppel.

De legjobban visszatükröződik Brassai magyarsága a célok világában, melyekhez hosszú életének munkája fűződik

A mit a magyar szellem sok száz éves életében a mindennapi élet módjára, a társas érintkezés formáira, a családot fenntartó erők aránya, a nemzet védelme, jogrendje, gazdálkodása, vallása, értelmi műveltsége biztosítására alkotott, az a világkép, a mely a magyar ruházatban, gazdálkodási módban, ipari díszítésben, zenében, költészetben, erkölcsben visszatükröződik: ez kedves Brassai előtt, ez alkotja a magot, melyet fentartani, erősíteni, tökéletesíteni, teljesebb virágzásra juttatni életének első feladata.

Az ő rengeteg nyelv- és zeneismerete, az ő egész világbölcsésége mind csak kertészeti eszköz a magyar szellem megtepett fájának éltetése-, frissítése-, terebélyesítésére.

De mi hát ennek a sokoldalú, egy emberben ritkán találató tehetségekkel megáldott, ennek az erős akarátú, ennek az erősen magyar jellegű egyéniségnek magva, titkos rugója, mi az ő hosszú életének érdeme, miben volt nemzete géniuszának élesztője, kifejezője?

Rá kell, hogy térjek végül a megfejtésre. Ezt a maga egyéniségében annyira egyetlen, ezt az örökösen vitatkozó, gáncsoskodó, akaratos embert sohasem vezették önző, egyéni célok.

Érdes, sajátos, különös egyénisége burok, mely a legembérségesebb, a legeggyetemesebb magot takarja.

Brassai ember a szó legteljesebb értelmében. Igaz, jó, nagy ember tehetségeinek sokoldalúsága, érzületének, akaratának jóra edzett aczélossága, lankadatlan, sokoldalú gondossága által, a melylyel mindent az állatnak született ember humanizálása, művelődése szempontjából tekint.

Brassai emberséges lelke az ő polyhistorságának valódi kulcsa. Brassait csupán élő encyclopaediaként bámulni annyi, mint meg nem érteni. A ki az iskola mételyének nevezi az encyclopaedismust, (Rövid elmélkedés az iskolaügy fölött. Kr. Magvető 1861.) a ki tagadja az egyetemes lángész lehetőségét s még Michel Angelót is hibáztatja, a ki oly jól ismerte a munka/megosztás elvét a gazdasági mint a művészi munka terén (Budapesti Hírlap 1858. 140–145. sz.) nem lelhetette végcélját a polyhistorságban.

Brassai polyhistorsága különben, még ha életének magv? lenne is, pedig nem az, nem saját akaratának, hanem a viszonyok kényszerének szüleménye.

Mondhatjuk-e ma is, hogy nálunk a tudomány olyképen szervezett, saját lábán álló világ, mint az egyház, mint az ipar, kereskedelem? S mennyivel önállótlanabb volt 70-80 év előtt, midőn Brassai pályát választott. A polyhistor Brassait tehát, ha egyéb nem volna, legfeljebb áldozatnak lehetne tekinteni: tudományunk, oktatásunk szervezetlensége áldozatának.

De ő nem volt, nem is akart polyhistor lenni.

Ismeretei neki eszközök embertársai oktatására, művelésére, jobbmódúvá, finomabbá, erkölcsösbbé tételére. Bármily paradoxnak lássék, nagyobb a tettvágya, mint a tudásszomja. Azért tanul, hogy másokkal közölje, másokat tanulásra bírjon, átala-kítson, javítson.

„Állított encyclopaedismusom kulcsa az – így mondja maga 1863-ban (Hon. 115–118. sz.) – hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van: a módszertan elméletben és gyakorlatban.”

Brassai nemzete tanítója, közművelődésének állandó örállója kívánt lenni.

Erős akaratának rugója: a magyar művelődést hosszú aléltsága után új életre ébreszteni, a magyar szellemet gazdaságban, erkölcsben, tudományban, művészetben, vallásban, ország-lásban, nyúgeitől megszabadítva, önmagára és az emberiségre külön erőforrássá tenni.

Brassai emberséges lénye, lankadatlan tevékenysége a magyar művelődés szolgálatában: elemi nyelvtanai, tankönyvei, színi, zenei, szaktudományi kritikái és polémiái, hosszú életű Vasárnapi Újsága útján válthatatlan kapcsolatban állanak az ő nevelői, módszerei szenvedélyével.

Minden művelődés az emberinek kifejtése, uralomra emelése a pusztán természeti fölött, szabad és vállvetett köztevékenység útján, a haladottak, a műveltek jóakaró ösztönzése és segítségével.

De a művelődés lehetetlen, ha az emberinek csak egyes oldalai, egyes szükségletei nyernek kielégítést.

Az értelmi művelődés épp oly fonák az erkölcsi, gazdasági, művészi nélkül, mint viszont,

Ki lehet azonban ily sokoldalú czélnak hathatós, kiemelkedő vezérmunkása?

Mindenekelőtt az, kiben tudatlanabb, tehetetlenebb embertársai iránt felebaráti szeretet lakik, s a kiben e mellett az emberi érzelmeknek egész skálája él s a kinek az emberi szükségletek egyenletes felismerésére kellő tehetsége van.

A magyar irodalom kozákja, a mint Szemere Miklós elnevezte, ki minden csatározásban résztvesz, vagy Jósika Miklós szerint enfant terrible-je, az örökösen kritizáló, gáncsoskodó, kötekedő Brassai ilyen ember.

Idyll volt élete édesanyja oldalán; a leggyöngédebb kapocs csatolta Brassait hozzá, s midőn az öreg úrnő jobblétre szenderül, a kortársak hiteles tanúsága szerint, azon tűnődik csak, mi lesz az ő árvájából? – ki akkor 62 éves volt. Atyja emléke megsértéséért, mint 72 éves ember, megy a törvényszék elé. A leghűbb, a legkitartóbb barát, átvive baráti érzelmeit a gyermekekre és unokákra is. S hány az olyan baráti kapcsolata, a mely nem egyedül az érzelmek, gondolatok, tanácsok kölcsönös kicserélése, hanem Brassai részéről anyagi áldozatokkal megpecsételt odaadás. Legszeretettebb baráti körén túl, élete végéig, keresi a társas érintkezést embertársaival, szereti öregét, apraját, névszerint ismeri baráti körének gyermekhadát, eltréfál, enyeleg velők s a nagyszülőktől az unokáig mindenkivel a saját kora nyelvén tud beszélni, mindenki iránt figyelmes s apró szíveségeivel lekötelező.

De mily jószívű Brassai akármely idegen felebarátja iránt is, a kinek segítségére szüksége van. Különösen a tanulni vágyók érezték az ő jótévő kezének bőséges áldásait s sokan vannak, a kik gazdaságilag is egészen neki köszönik kiképeztetésüket. Az a mérgesen vitakozó Brassai, a ki egy-egy jelenlévő idegen rémülésére látszólag hajba kap legjobb barátaival is vala-

melyik kedvencz témája fölött, jól mondja Hermann Ottó, V csupa szív-ember volt.

Irodalmi kozáksága, örökös polémiái onnan eredtek, mert ő erős felebaráti érzése mellett élete célját, annak legkisebb mozzanatát komolyan vette, s azzal szemben semmi személyes tekintetet nem ismert.

Felelete, melyet gúnyolódó barátainak adott, a kik hibáztatták, miért szentel annyi fáradságot néha jelentéktlenebb hibák czáfolására: „Détruire une erreur est plus, que découvrir une vérité” legjobban magyarázza a komolyságot, melylyel mindent felfogott.

Ez a mély érzésű s annyiféle szellemi tehetségű ember kiválóképen alkalmas volt egy olyan bonyolult célnak a szolgálására, a minő a nemzeti művelődés s annak fő eszköze az oktatás.

Brassai jelen századi művelődésünknek, mint egésznek a munkása. Ez lebeg folyton lelki szemei előtt, nem egyes szaktudománya. De hogyan szolgálhatni ily összetett egészet?

A tanítás által, a tanítás módszereinek javítása által Brassai életszenvedélye a tanítás, a nevelés a családban, az iskolában szóval, könyvvel, a kritika útján a sajtóban. A tanítás, annak módszere az ő szünetlen foglalkozása.

A mit Vasárnapi Újsága 1843-iki január 1-i számának első cikke az iskolamesterről mond: „Ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségeinél előbb becsülném és mindennap hálát adnék Istennek, hogy megengedte nekem indulatok és értelmek alakítójának lenni: eltöltvén magamat 'kötelességeim szeretetével és mindenekfelett abban járnék, hogy felemeljen, a mi alatt vagyok, hogy gyámolítsam, a mi gyenge, hogy világosítsam, a mi hibában lélezkik ...” – ez a mondás élete eszményének hű kifejezője.

Nem a tanítás becsének kidomborítása a célom, midőn arisztokratikus társadalmunknak különösen közép és alsó rétegeiben oly kicsire vett elemi tanítói hivatást Brassai glóriájának fényével övedzem. Pragmatikus életrajzoló vagyok, a ki Brassai életének gondos megfigyeléséből, saját szavaiból merítem abbéli meggyőződésemet, hogy élete rugója a tanítás módszerének, abban az eleminek, mint a nemzeti művelődés alapjának helyes fölépítésében állott.

Azt becsüli legtöbbre élete munkájából, a mit a tanítás és annak módszere tekintetében tenni tudott.

Élete vége felé, 90 éves korában, a maga élete munkáját imígy foglalja össze egy életrajzi adatait kérő hírlapírónak (Vas.

¹ Vasárnapi Újság. 1897. 15. sz

Újság 1890. 18. szám): „Sok mindent összeírtak már rólam, de azt nem írta meg senki, hogy mit csináltam. Hát írtam egy francia nyelvtant és egy német nyelvtant. És két egyforma talentumú ifjúnak adják kezébe az én könyvemet és akárki másét. Fogadok rá, hogy az enyimből tanulja meg hamarabb a nyelvet. És írtam egy magyar grammatikát, a miben új dolgokat mondtam. Senki meg nem czáfolta. Írtam a számtan elemeiről, a miből a ki tanul, eredményét látja. Azonfelül még kisebb dolgokhoz szólottam. Ennyi!”

Talán módszertani szenvedélye magyarázza Brassainak azt a különös álláspontját is, melyet Bolyai Farkassal szemben elfoglalt? (Az Erdélyi Múzeum-egylet bölcsélet- stb. kiadványai III. kötet 3. füzet 1886.)

Bármint legyen, az bizonyos, hogy a tanítás, a nevelés, kiválókép gyakorlati működés, ügyességet kivan a tanítóban; ezért mondtuk, hogy nem tudásvágy, hanem a tettvágy a fő Brassaiiban.

Az akarat teremtő erejéről való meggyőződése teszi tanítótá, paedagogussá. Philosophiájának egyik főtétele, hogy az akarat oly erő, mely önmagát fokozni bírja. Tanulás, tanítás a nemzeteknek az első eszköze, hogy az emberiség terjedjen közöttük. Az akarat hatalmától várja, hogy a tanuló, a növendék a művelődés akadályait elháríthatja, ha hozzá jó módszer és a tanítóban szeretet van növendéke iránt, mert jó módszer és igaz felebaráti, atyai érzés nélkül nincs tanító, akaratkészség nélkül tanuló. Az esztétikai gyönyörűség is Brassai szerint az akarat segítségével, a látó, hallónak öntevékenységgel keletkezik, a mely az esztétikai mű jeleit spontán működésével kiegészíteni bírja.

Brassai mindenben a tanítás, a nevelés eszközét látja, mindent gyakorlati szempontokból néz, ezért foglalkozik a philosophiában a logikával, mint az egymás megértés eszközével, ezért „egyetlen tudománya a módszertan”. Ismeretelmélettel, metaphysikával nem törődik s sokszoros philosophiai polémiáinak, utolsó művének is fő célja nem a világrejtély magyarázata, hanem vallása kiinduló pontjának, a látható világon túl eső szellemvilágban való hitnek értelmi védelmezése, – mert ilyen hit nélkül művelődést lehetetlennek tart.

Ennek a művelődésnek eszközei a felnőtteknél színház, a költészet, a zene, eszközei a mezőgazdasági, ipari termelés, a takarékpénztárak, bankok, ha mindezeket egy szempontból, az iember szellemisége és nemzeti egyénisége szempontjából tekintjük.

A magyar művelődés mindezen szálainak egybetartása Brassai életének a célja. Működése második felében, élte második 50 esztendejében a gazdasági szálakat kibocsátja ugyan kezéből, de az összes többiekkel annál erősebben tartja.

Brassai Sámuel a XIX. száz magyar művelődésének őrállója, harcra kész védelmezője, nemzetének paedagogusa, tanítója.

Órállói, nevelői hivatásától a szaktudomány terére csak azért lép, hogy helyt álljon, valahányszor a nemzeti közművelődés valamely ága munkásban megszorul.

A, szaktudomány nála csak eltérés az ő egyetlen tárgyától, egyetlen tudományától: a módszertantól, az oktatás és nevelés tudományától. Szakbeli nagy tudása az ő nemzete közművelődéséért buzogó lelke előtt csak a létra, a melyről azt mindenfelé áttekintheti és fogyatkozásaira figyelmeztetheti. Vagy ha önálló erőt kölcsönöz neki szaktudománya bűvárlataival, ezeket nem magukban, hanem mint az egységes magyar kultúra porszemeit becsüli.

Az az erély, az a lankadatlan kitartás, az az áldozatkészség, a nemzetiesben az egyetemes emberinek egyéniesítésére való törekvés, a nemzeti jellegnek mentül erősb megvédése mellett az idegen kultúráknak mentül nagyobb átvétele, mely Brassait e művelődés körüli szolgálatában vezérli, az a gyakorlatiasság, a melylyel a gazdasági erők művelődési jelentőségét felismeri, az a lázas sietés, a melylyel mindig egyenes, közvetlenül hasznosítható eredményekre tör s a távolabb fekvő, mondjuk metafizikai tényezők iránt közömbös, az a bölcselmi dogmatismus, mely bizonyos elvek fölött vitába sem ereszkedik, Brassai működésének ezek vonásai, azonban nem egyedül az övéi.

Művelődésünk újjászületésének tárgyilagos körülményeiben rejteknek annak okai. Művelődni minden irányban, művelődni gyorsan, újítani gazdaságban, áldozni színházért, irodalomért, művelődni magyarsággal s a világtól el nem maradni, gyakorlatias módszerrel átültetve más népek munkája eredményeit s mellőzve, későbbi időnek tartva fenn a bölcselkedés, a bűvárlat mélyebb bányászkodását. Ez volt évszázunk magyar művelődési törekvéseinek iránya, ilyenek voltak nemzetünk művelődési ösztönének célpontjai.

Brassai hosszú életében, páratlan akarat erejével, nemes szívével, ismereteinek rendkívüli terjedelmével, nemzetünk erős művelődési törekvéseinek egyéni megtestesülése, mindenütt jelenvaló, látható apostola, halhatatlan érdemű munkása volt.

A koszorú, melyet Akadémiánk Brassainak nyújt, nemcsak a tudósoknak szól, hanem a magyarság első tanítóját, a magyar közművelődésnek legkitartóbb, legtöbb oldalú munkását illeti.

S az idők árja, mely alatt a történelem e művelődés adatait, köztük Brassai elszórt írásait majdan összegyűjti, nem fonnyasztani, meg vagyok győződve, növelni fogja Brassai koszorúját.